

Охріменко А.Г.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу,

Київський національний торговельно-економічний університет

## ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

**Анотація.** У статті обґрунтовано підходи до визначення сутності імперативів розвитку національної туристичної системи, подано їх класифікацію та специфіку проявів; особливу увагу зосереджено на аналізі імперативів середовища, процесу та результату розвитку національної туристичної системи. Обґрунтовано процес ідентифікації та формування системи імперативів розвитку національної туристичної системи.

**Ключові слова:** національна туристична система, імперативи розвитку, стейкхолдери національної туристичної системи.

**Постановка проблеми.** Для всебічного комплексного дослідження національної туристичної системи вкрай важливим є визначення основоположних засад її функціонування і розвитку. Такими засадами є цінності, принципи, закони, закономірності, чинники. Чільне місце в цьому переліку посідають імперативи.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В сучасному науковому економічному полі імперативи досить часто використовуються як зрозуміле явище без детального аналізу чи пояснення розуміння їх глибинної сутності. Так, зазвичай розглядаються окремі явища як імперативи розвитку економіки (стійке економічне зростання, інноваційні перетворення, креативні кадри тощо) або як певні розрізнені імперативи відносно окремих сфер, галузей діяльності (екологічні, соціальні, стратегічні, євроінтеграційні, гуманістичні, креативні, культурні). Фундаментальні дисертаційні дослідження проведені щодо імперативів глобального розвитку економічних систем такими науковцями, як Н. Стукало [1], І. Тимків [2], О. Швиданенко [3].

В наукових дослідженнях, присвячених туризму, теж простежується аналіз імперативів в різних аспектах, де вони зазвичай трактуються як ключові особливості, тенденції, фактори розвитку. Так, в роботі С. Новоселова [4] розглядаються закономірності функціонування ринку туристичних послуг, державна підтримка туризму. В дослідженнях проф. М. Бойко [5] обґрунтовано імперативи взаємодії туристичного підприємства зі споживачами у форматі ціннісно-орієнтованого управління; а В. Ларіонова [6] – імперативи розвитку ринку готельних послуг.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Проте, незважаючи на наявність певного обсягу наукових досліджень щодо імперативів розвитку загалом економічних систем та туризму зокрема, відсутні комплексні ґрунтовні роботи щодо сутності імперативів, їх групування, логічних залежностей та закономірностей впливу, наслідків, змістовного наповнення. Тому існує необхідність у розгляді етимології цієї наукової категорії з метою визначення її сутності, глибинного змісту, і, відповідно, виокремлення та аналізу ключових імперативів розвитку національної туристичної системи.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні сутності та виокремленні імперативів розвитку національної туристичної сис-

теми, їх групуванні, змістовному наповненні та процедурі ідентифікації.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Термін «імператив» походить від лат. “imperatus” – владний, наказовий; вимога, наказ, закон. Словник української мови трактує імператив як беззастережну, категоричну вимогу; веління, наказ [7]. В словнику “Merriam-webster” імператив визначається як: 1) те, що виражає волю і впливає на поведінку іншого; 2) те, що виражає блага, вмовляння, необхідність; 3) те, що має можливість стримувати, контролювати [8]. Обґрунтовуючи бізнес-імперативи, К. Карабелі (Carl Carabelli) наголошує на тому, що вони мають вирішальне значення для успіху, знаходяться в основі формування мети бізнесу [9].

Розглядаючи генезис імперативу, необхідно зазначити, що вперше це поняття вжив у XVIII ст. філософ І. Кант (I. Kant) у праці «Критика практичного розуму» (“Kritik der praktischen Vernunft”, 1788 р.) [10] як особливі правила, що містять об’єктивний примус до вчинків певного виду. Згідно з групуваннями І. Канта виділяється дві групи імперативів: гіпотетичні (правила вміння та розсудливості) і категоричні (моральні закони). Вчення І. Канта спрямоване на дослідження імперативів у філософському пізнанні людини. Окрім філософії, поняття «імперативи» отримало розповсюдження у лінгвістиці, юриспруденції, економіці.

Враховуючи ототожнення в багатьох наукових публікаціях поняття «імператив», «детермінант», «чинник / фактор / драйвер», вважаємо необхідним їх розмежування. Так, «чинник / фактор / драйвер» розглядаються як джерело впливу, тобто те, що чинить вплив, а «детермінант» – це складова, компонент, визначник, причина, умова.

Базуючись на сутності терміна «імператив» та його розумінні в економічній площині, можна визначити, що загалом імперативи розвитку національної туристичної системи – визначальні вимоги та цільові орієнтири до неї як до цілісного утворення, так і до її окремих складових.

В економічних дослідженнях імперативи розглядаються на різних рівнях (мікро-, мезо-, макро-); відповідно до цього їх змістове наповнення, прояви, вимірність та інші параметри можуть різнитися. Так, у макроекономічних дослідженнях проф. О. Швиданенко виокремлює такі основні імперативи забезпечення конкурентних переваг країни у контексті прогресивних глобалізаційних тенденцій, як інформатизація, інноваційність, економічна демократизація, безпека розвитку, якість людських ресурсів, глобальне мислення, підприємництво, соціальна відповідальність [3, с. 11].

Враховуючи те, що туризм як основоположна складова національної туристичної системи є глобальним соціально-економічним явищем, можна використати дослідження І. Тимків, яка виділяє такі «ключові сучасні імперативи глобального розвитку: 1) політичні; 2) науково-технологічні; 3) інформаційні;

4) культурні; 5) екологічні; 6) людського розвитку; 7) соціально-економічні» [11, с. 134]. Продовжуючи думку вченого, розглядаємо означені не як конкретні імперативи, а як їх змістовні групи. Відповідно, враховуючи специфіку національної туристичної системи, в ній можна виділити такі групи імперативів за змістом: 1) політичні; 2) економічні; 3) екологічні; 4) інфраструктурні; 5) технологічні; 6) соціально-культурні; 7) моральні (ментальні); 8) інтеграційні; 9) інформаційні. Окрім означених груп, імперативи розвитку національної туристичної системи варто розглядати і в інших площинах, зокрема:

- за тривалістю дії: стратегічні, тактичні, поточні;
- за джерелами формування: внутрішні, зовнішні;
- за періодичністю дії: постійні, ситуаційні;
- за можливістю виміру: кількісні, якісні;
- за сферою впливу: глобальні, регіональні, національні.

Політичні імперативи пов'язані з вимогами щодо проведення структурних перетворень механізму функціонування національної туристичної системи та її регулювання. З огляду на спрямованість нашої держави до європейського співтовариства, формування громадянського суспільства в цьому контексті випливають потреби формування мультисуб'єктності щодо органів регулювання: залучення на паритетних засадах разом із державними органами також і недержавних громадських організацій, профспілок, міжвідомчих утворень, молодіжних, наукових структур. Їх важливим завданням, окрім формування законодавчого поля, позитивного іміджу, гарантування безпеки, є також розроблення візії розвитку національної туристичної системи, на основі якої формувалися б концепції, стратегії (як загалом, так і окремих рівнів та учасників). До останнього часу досить важливою вимогою до політичної складової є її стабільність, проте досвід окремих країн (Ізраїль, Туреччина, Туніс, Таїланд) частково спростовують це. Проте такий аргумент може мати контрверсійний характер.

В дослідженнях проф. Я. Жаліла (2016 р.) наголошується на тому, що «імперативом економічного розвитку України у найближчому десятилітті є відновлення високих показників економічного зростання, яке спиратиметься насамперед на позитивну динаміку в реальному секторі економіки» [12, с. 93]. Тому відповідним економічним імперативом може бути зростання ефективності та конкурентоспроможності національної туристичної системи, які спроможні активізувати її компоненти та їх взаємозв'язки для досягнення синергетичного, мультиплікативного та кумулятивного ефектів. В цьому контексті можна говорити про формування імперативів ефективності та конкурентоспроможності.

Щодо екологічних імперативів національної туристичної системи, то в контексті стійкого розвитку перш за все слід говорити про імператив ресурсозбереження. Інструментами застосування екологічних імперативів є екологічні стандарти, нормативи, ліміти, заборони, ліцензування. Також екологічні імперативи розвитку національної туристичної системи передбачають активну і конструктивну діяльність на шляху до стійкого розвитку із чітко визначеними цілями та механізмами. У відповідній стратегії мають бути враховані соціальні, політичні, економічні і екологічні складові, які інтегрують зусилля щодо досягнення економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. В цьому контексті особлива увага концентрується на гармонізації відносин в триаді «людина – довкілля – економіка».

Інфраструктурні та технологічні імперативи є досить складними і динамічними. Якраз їм іманентне поняття іннова-

ційності, тому як окремі елементи туристичної системи, так і сама система туризму змушені використовувати досить гнучкі технологічні засоби для підтримки своєї глобальної конкурентоспроможності та стратегічного розвитку.

Соціально-культурні імперативи передбачають створення гармонійного, інтелектуально-духовного середовища, оскільки «культура в сучасному суспільстві виступає та усвідомлюється не тільки як результат соціально-економічного і політичного розвитку, але й як необхідна умова, ключовий фактор розвитку, моральний стержень особистості та суспільства» [13, с. 8]. Особливою вимогою в цьому контексті є збереження культурної спадщини на національній самобутності.

Пов'язаними із соціально-культурними є моральні та ментальні імперативи, які досить важливі для туристичної діяльності. Процеси збереження, формування, відновлення позитивного морального клімату, духовне налаштування українців до західного типу ментальності є досить значними факторами залучення як внутрішніх, так і іноземних туристів. Розуміння ментальних імперативів у побудові національної туристичної системи може спиратися на набір духовних цінностей, систему життєвих координат, наявну та перспективну картини світу.

Потреби в ідентифікації інтеграційних імперативів випливають із сучасних закономірностей світових процесів. Яскравими та ефективними проявами інтеграції в туризмі на національному та регіональному рівнях є формування кластерів. Україна не досить активно використовує інтеграційні можливості в міжнародному туристичному секторі, зокрема відсутні її представництва закордоном, триває досить довгий процес підписання угоди про «відкрите небо», неактивно залучаються транснаціональні компанії (готельного, ресторанного профілів) до роботи в країні.

Інформаційні імперативи розвитку національної туристичної системи стосуються системності, різнобічності, креативності подання інформації, балансу між широтою використання відомостей та цільовою аудиторією.

Досліджуючи системні імперативи, проф. Л. Піддубна та К. Іванієнко дійшли висновку, що «внутрішні імперативи визначаються закономірностями функціонування і розвитку систем» [14, с. 312], а «зовнішні відображають вимоги і обмеження зі сторони «надсистеми» і виступають як вимоги та обмеження, дії яких приводять до формування нових технологічних укладів, інноваційної організації діяльності» [14, с. 315], тобто в національній туристичній системі як в системному утворенні можуть виділятися також внутрішні і зовнішні імперативи. Внутрішні стосуються переважно механізму функціонування, побудови структури управління, визначення внутрішніх нормативів, індикаторів, а зовнішні перш за все пов'язані із формуванням її конкурентоспроможності на європейському та світовому ринках.

З урахуванням того, що національна туристична система є складним, системним, динамічним, цілісним, інтегрованим утворенням, а також з огляду на системний підхід в ній ідентифікуються «вхід», підсистема перетворення та «вихід», відповідно, в цьому контексті варто виокремити такі базові критерії формування системно-процесних груп імперативів розвитку національної туристичної системи:

- середовища (гостинність, екологічність, атрактивність, унікальність, інноваційність, інформатизація, політична стабільність, державна політика (підтримка));
- процесу розвитку (кваліфікація / компетентність / професіоналізм працівників, безпека, якість надання послуг, креа-

тивність, інноваційність, відповідність встановленим стандартам (зокрема, світового рівня));

– результату (цінність туристичного продукту, ефективність, соціальна відповідальність, оздоровлення, пізнання, задоволеність) (рис. 1).

Тому можна констатувати, що імперативи розвитку національної туристичної системи – визначальні вимоги і цільові орієнтири щодо середовища, процесу та результату формування, функціонування, перетворення і розвитку інтегрованих сукупностей суб'єктів туристичної діяльності, інфраструктури, регулюючих інститутів та потенціалу у рамках національної туристичної системи задля задоволення потреб ключових стейкхолдерів.

В сучасному трансформаційному середовищі зазначені імперативи набирають глобального характеру. Причому відбувається перерозподіл ролей та зменшення впливу державних інституцій на фоні посилення значимості бізнес-структур, міжнародних та міжгалузевих органів регулювання, окремих дестинацій. Ці явища виявляються через: 1) розповсюдження транснаціональних корпорацій, що функціонують у сфері безпосередньо туристичного, а також авіаційного, готельного, рес-

торанного, страхового бізнесу; 2) формування на базі окремих туристичних дестинацій потужних туристичних самодостатніх центрів зі сформованим туристичним іміджем, цільовим ринком та можливостями впливу; 3) розповсюдження мережецентричних моделей дестинацій тощо.

Загалом можна говорити про систему (комплекс) імперативів розвитку національної туристичної системи, що переплітаються між собою, зумовлюються та впливають один на одного. Формування цієї системи передбачає досить складний та ґрунтовний процес, пов'язаний із: 1) окресленням кола (груп) стейкхолдерів (зацікавлених осіб), з орієнтацією на яких визначатимуться імперативи; 2) виявленням та ідентифікацією імперативів; 3) аналізом, в процесі якого існує необхідність визначення неоднозначностей, суперечностей, неповноти впливу, виявлення можливих недоліків; 4) обґрунтуванням імперативів; 5) моделюванням системи імперативів; 6) управлінням імперативами (рис. 2).

У зазначеному процесі важливим є обґрунтування кола стейкхолдерів, їх потреб, цінностей, переконань. Стейкхолдерами, або зацікавленими особами національної туристичної системи, є різні групи осіб, чий внесок, що може специфічно

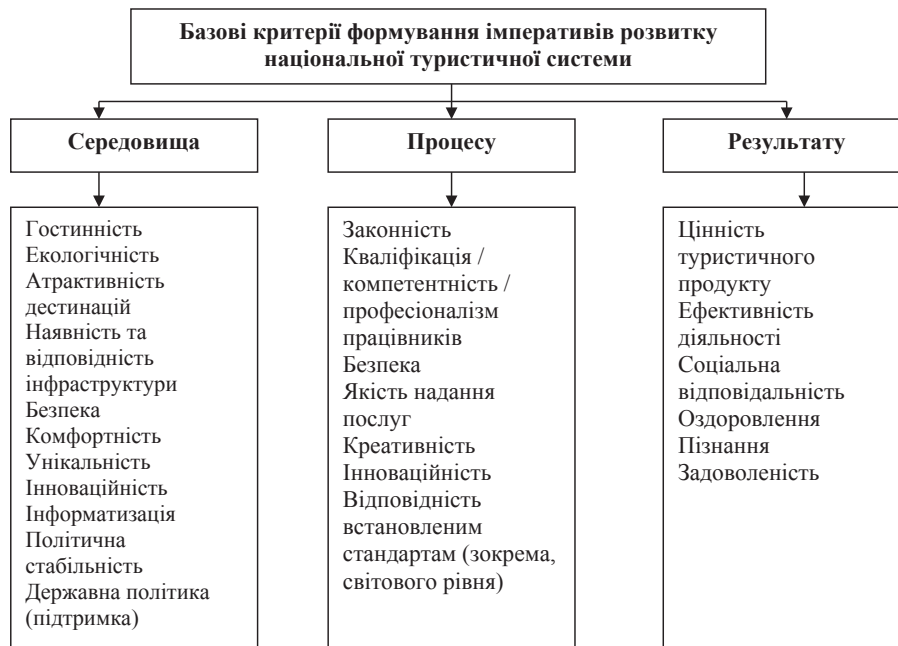


Рис. 1. Групування базових критеріїв формування системно-процесних імперативів розвитку національної туристичної системи

Джерело: розроблено автором

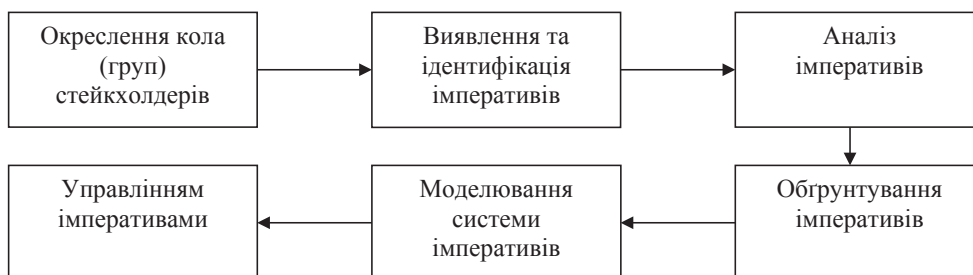


Рис. 2. Процес ідентифікації та формування системи імперативів розвитку національної туристичної системи

Джерело: розроблено автором

виявлятися (робота, капітал, ресурси, процедури, споживча спроможність, поширення інформації, отримання винагороди, відповідальність тощо), впливає на її функціонування.

Особливістю сучасних умов діяльності підприємств сфери туризму є комплементарність їх стратегічних цілей, яка передбачає, з одного боку, орієнтацію на глобальні тенденції функціонування глобального туристичного ринку, а з іншого боку, необхідність адаптації до реалій внутрішнього ринку. Базуючись на дослідженні І. Тимків щодо імперативів глобального розвитку та погоджуючись із її думкою, можемо констатувати, що формами прояву, зокрема імперативів розвитку національної туристичної системи, є: 1) закономірності (об'єктивно наявні, постійні взаємозв'язки між явищами та процесами глобального розвитку, що випливають з їхньої внутрішньої природи); 2) суперечності (форми зв'язків і відносин між протилежними властивостями та тенденціями глобального розвитку, які у своїй еволюції проходять такі етапи: тотожність, відмінність, суперечність, конфлікт, ступінь розв'язання суперечності, перехід у вищу форму свого руху); 3) виклики (потреби, що випливають із суперечностей і мають бути виконані); 4) формалізація цих викликів (нормативні рішення та угоди, що є обов'язковими для виконання відповідними суб'єктами міжнародної діяльності) [2, с. 7]. Виходячи із сутності імперативів, до цього переліку форм їх прояву можна додати також індикатори (вимірники, сигнальні показники).

**Висновки.** Виходячи із сутності змістовного наповнення, імперативи встановлюють цільові орієнтири, форми і принципи, яких необхідно дотримуватися в процесі управління національною туристичною системою, відповідно, вони мають знаходитися в основі формування та розроблення візії, концепції та стратегії розвитку. В умовах глобалізаційних перетворень та інтеграції у європейський та світовий соціально-економічний простір визначення, врахування та адекватне реагування на імперативи розвитку національної туристичної системи сприятимуть динамічному її зростанню та підвищенню конкурентоспроможності. Подальші дослідження потребують конкретизації імперативів, їх змістовного наповнення, обґрунтування закономірностей проявів та впливів, реагування на запити стейкхолдерів.

#### Література:

1. Стукало Н. Глобальні імперативи розвитку національних фінансових систем : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. Стукало ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К., 2009. – 50 с.
2. Тимків І. Соціально-економічні імперативи глобального розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І. Тимків ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К., 2010. – 25 с.
3. Швиданенко О. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку : автореф. дис. ... докт. екон. наук / О. Швиданенко ; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. – К., 2007. – 58 с.
4. Новоселов С. Закономірності і імперативи розвитку рекреаційно-туристського сектора сфери послуг: на матеріалах Став-

- ропольського края : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Економіка и управление народным хозяйством» / С. Новоселов ; Южн.-Рос. гос. ун-т экономики и сервиса. – Шахты, 2009. – 25 с.
5. Бойко М. Ціннісно-орієнтоване управління в туризмі : [монографія] / М. Бойко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 524 с.
6. Ларионов В. Императивы развития современного мирового рынка гостиничных услуг / В. Ларионов // Экономические науки. – 2014. – № 12 (121). – С. 31–35.
7. Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. – К., 1973. – С. 20.
8. Merriam-webster [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/imperative>.
9. Carabelli C. The Definition of “Business Imperative” / С. Carabelli [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smallbusiness.chron.com/definition-business-imperative-25055.html>.
10. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант ; пер. з нім. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2004. – 240 с.
11. Тимків І. Система сучасних соціально-економічних імперативів глобального розвитку / І. Тимків // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 133–136.
12. Жаліло Я. Інституційні засади формування ефективної економічної стратегії держави / Я. Жаліло // Модернізація управління національною економікою : зб. мат. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листопада 2016 р.) / редкол.: І. Малий (голова) та ін. – К., 2016. – С. 93–97.
13. Малімон В. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореф. ... канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. Малімон ; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2011. – 17 с.
14. Піддубна Л. Системні імперативи формування та розвитку експортного потенціалу промислового підприємства / Л. Піддубна, К. Іванієнко // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 311–316.

#### Охрименко А.Г. Императивы развития национальной туристической системы

**Аннотация.** В статье обоснованы подходы к определению сущности императивов развития национальной туристической системы, представлены их классификация и специфика проявлений; особое внимание сосредоточено на анализе императивов среды, процесса и результата развития национальной туристической системы. Обоснован процесс идентификации и формирования системы императивов развития национальной туристической системы.

**Ключевые слова:** национальная туристическая система, императивы развития, стейкхолдеры национальной туристической системы.

#### Okhrimenko A.H. Imperatives of development of the national tourism system

**Summary.** In the article, there are grounded approaches to defining the essence of imperatives of development of the national tourism system, presented their classification and specific of displays. A special attention is focused on the analysis of imperatives of the environment, process and results of the national tourism system development.

**Keywords:** national tourism system, imperatives of development, stakeholders of national tourism system.